

21. Платонов А.В. Настойчивость школьников-подростков и ее развитие в процессе учебной работы : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / А.В. Платонов. – М., 1956. – 16 с.

22. Поденко А.В. Соціально-психологічна характеристика організаторських здібностей у студентів / А.В. Паденко // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. – 2005. – Вип. 31. Серія: психологічні науки. – Т. 3. – С. 5-8.

23. Робоча книга пенітенціарного психолога / За заг. ред. В.М. Синьова, В.С. Медведєва. – К. : МП Леся, 2000. – 224 с.

24. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Т. 2 / С.Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – 323 с.

25. Рувинский Л.И. Самовоспитание личности / Л.И. Рувинский. – М. : Мысль, 1984. – 140 с.

26. Русакова Н.Г. Динамика индивидуально-типологических особенностей становления организованности у студентов : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Русакова Наталия Григорьевна. – Тольятти, 2009. – 164 с.

27. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе / Д.И. Фельдштейн. – М. : Педагогика, 1989. – 208 с.

УДК 37.034:613.88(477)

СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТИВНИХ ЗНАЧЕНЬ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Шатирко Л.О.

Стаття присвячена вивченню системи суб'єктивних значень освіти та кореляційних зв'язків означеної феноменології з конструктами особистісного потенціалу і академічною успішністю студентів. За результатами психосемантичного аналізу уявлень виявлена й описана специфіка семантичних універсалій слова-стимула "вища освіта". На основі кластеризації та факторизації даних визначена й описана специфіка смислових інваріант, що визначають семантику вищої освіти в свідомості студентів.

Ключові слова: суб'єктивні значення, освітній простір, психосемантичний аналіз.

Статья посвящена изучению системы субъективных значений образования, а также корреляционных связей данной феноменологии с конструктами личностного потенциала и академической успешностью студентов. На основе психосемантического анализа представлений выявлена и описана специфика семантических универсалий стимула "всшее

образование". При помощи кластерного и факторного анализов данных выявлена и описана специфика смысловых инвариантов, определяющих семантику высшего образования в сознании студентов.

Ключевые слова: субъективные значения, образовательное пространство, психосемантический анализ.

The article concerns the study of the system of subjective meanings of the education and correlational connections of the specified phenomenology with the constructs of personal potential and academical successes of students. According to the results of psychosemantic analyses of the imaginations, the specifics of semantic universalities of the word-stimulus "the higher education" was found and described.

On the basis of the clasterisation and factorisation of data, the specifics of meaning invariations which indentifies the semantics of higher education in the mentality of students was defined and described.

Постановка проблеми. Сучасні уявлення суспільства про систему освіти поступово трансформуються, відмовляючись від ставлення до освітнього простору, як до нав'язаних соціальною системою форм соціалізації і професіоналізації індивіда, і орієнтуючись на розуміння освіти як процесу, в отримання позитивних результатів і перебіг якого індивід має вкласти свої зусилля, особистісні, моральні ресурси та матеріальні засоби. В означеній парадигмі головним результатом будь-якого етапу, елемету, форми освіти має бути зміна системи життєвих цінностей, особистісної і соціальної позиції, перебудова провідних мотивів суб'єкта освітнього процесу, кардинальні зміни особистості в цілому[3;4]. Мета освітньої моделі, побудованої на основі розуміння психологічних механізмів перетворення світу культури в світ особистості, полягає в організації особистісно значущого навчання, спрямованого на набування смислів як елементів особистісного досвіду, а не лише засвоєння знань. В свою чергу, важливою передумовою успішності вищої освіти для особистості і для суспільства є сформованість суспільної думки на користь освітнього простору як запоруки особистісного зростання.

Дослідження останніх років, здійснені в контексті різних наукових підходів, суттєво поглибили уявлення про особистісні чинники успішності діяльності. Так експериментальні дослідження в межах феноменології процесуальних та атрибутивних характеристик особистісного потенціалу, мотивації досягнення, саморегуляції діяльності, життєстійкості переконливо обґрунтовують істотні кореляційні зв'язки між успіхами людини, результатами діяльності та особистісними рисами, які забезпечують ефективне використання здібностей, механізмами динамічної стійкості та ефективності діяльності в освітньому просторі, мотивацією як ключовим джерелом відмінностей між окре-

мими людьми в досягненні успіхів, особистісним смыслом діяльності, уявленнями про власні можливості, впевненістю і переконаністю в своїх можливостях[6;7;11].

Освіта, як суттєвий аспект життя людини, а отже й ефективність діяльності в освітньому просторі, викликає пильну дослідницьку увагу. Разом з тим, з огляду на численні практичні запити, проблема суб'єктивних значень освіти, за окремими виключеннями, залишається недостньо вивченою, потребує уточнення, додаткових досліджень.

В сучасній методології науки особлива увага приділяється саме свідомості суб'єкта, системі його уявлень про світ, вивченню соціокультурної реальності через суб'єкта, шляхом аналізу свідомості людини, яка відображує навколишній світ[2]. Вивчення суб'єктивних значень дозволяє з'ясувати зміст феномену освіти, визначити соціальні уявлення про освіту, типові й унікальні для певної категорії учасників освітнього процесу.

Наше дослідження присвячено вивченню системи суб'єктивних значень учасників освітнього процесу в вищій школі (якого значення надають студенти вищій освіті, чого очікують, чому приходять до ВНЗ, що їм дає навчання), як одного з елементів освітнього простору, та кореляційних зв'язків означеної феноменології з конструктами особистісного потенціалу [7] і академічною успішністю студентів. На різних етапах навчання в вищому навчальному закладі, а також після закінчення вища освіта має для кожного свій особливий смисл.

В якості дослідницької мети нами було визначено вивчення системи суо'єктивних значень вищої освіти для студентів на різних курсах навчання. Дана стаття присвячена аналізу результатів емпіричного дослідження суб'єктивних значень вищої освіти студентів другого курсу навчання. В своєму дослідженні ми виходили з положення, що вища освіта є для студентів термінальною цінністю, цінністю-ціллю, результатом, що має бути досягнутий в процесі навчання в ВНЗ.

Отже метою проведеного експериментального дослідження було вивчення структури і змісту суб'єктивних значень студентів другого курсу про вищу освіту шляхом визначення специфіки конгломерата конотативних значень образу вищої освіти в свідомості студентів. Для її реалізації був підібраний психологічний інструментарій, проведено емпіричне дослідження, здійснено аналіз отриманих даних. Характер дослідницького завдання обумовив певні вимоги добору емпіричних методів, а саме, отримані результати мають дозволяти здійснювати як індивідуальний аналіз, так і узагальнення результатів за однорідною групою і співставлення результатів різних груп; методика має не лише виявляти актуальні уявлення досліджуваних, але й сприяти розвиткові

критеріальної бази і вмінь оцінювання, аналізу, рефлексії власних уявлень студентів в освітньому просторі. Також, оскільки метою нашого дослідження було вивчення структури суб'єктивних значень вищої освіти, для нас було важливим виявити такі значення, в яких була б відображена проблематизація самого образу вищої освіти. Тому використовувалась методика, побудована за принципом семантичного диференціалу, достатньо продуктивний напрямок вивчення особливостей суб'єктивних значень, оскільки семантичний диференціал дозволяє фіксувати "коннотативні значення" – особистісні смисли об'єкту, що вивчається, виокремлюючи "коннотативні значення" з соціально нормованого когнітивного рівня. [1]. При цьому шкали семантичного диференціалу не описують реальність, а являються метафоричним виразом станів і відношень суб'єкта. [8]. В дослідженні використовувалась техніка суб'єктивного шкалювання. Основою для формулювання змістовних характеристик, які задають шкали для оцінювання, об'єктами шкалювання виступили категорії, отримані в ході асоціативного експерименту[9], одного з розповсюджених прийомів семантичного аналізу, оскільки асоціативна техніка відображає одночасно і когнітивні структури, що стоять за мовними значеннями і систему особистісних смислів [8,10]. Застосування асоціативного експерименту дозволяє створювати експериментальні ситуації й викликати вербальні реакції через пред'явлення учасникам експерименту завдань. Даний метод дозволяє визначити особистісні конструкти, які відображують суб'єктивні значення певних об'єктів. В якості елементів були використані уявлення про вузівську освіту. Подальша статистична обробка дозволяє прибрати вплив індивідуальних особливостей і виокремити спільні для групи респондентів аспекти. Виявлені в ході асоціативного експерименту конструкти були використані для укладання переліку оцінювальних шкал. Організація дослідження.

В дослідженні брало участь 87 студентів НАУ(м. Київ) віком від 18 до 22 років. Дослідження мало кілька етапів. Попередньо проводилось інтерв'ю.

На першому етапі учасники експерименту мали назвати 10 асоціацій, які виникали у них у відповідь на слово "вища освіта". Респондентів не обмежували вимогою формулювати асоціації одного граматичного класу. При обробці даних різні граматичні форми одного й того ж слова об'єднувались в тому випадку, якщо вони не з'являлись одночасно в жодного учасника експерименту. Порядок появи слова в наборі не враховувався через невизначеність психологічних механізмів, що детермінують порядок появи асоціацій.

На наступному етапі дослідження здійснювалось ранжування

названих учасниками експерименту слів за частотою використання. В обробці використовувались асоціації, що зустрічались у 3-х і більше респондентів, решта була відхилена, як випадкова. Отриманий набір асоціацій розглядався як асоціативна норма досліджуваного нами об'єкта і використовувався для визначення семантичного поля сприймання даного соціального об'єкта (вищої освіти) цільовою аудиторією, оскільки в наборі асоціацій відображуються ті сторони об'єкта, які найбільш рельєфно виступають в свідомості студентів. Окремо слід зазначити, що в перелік семантичних універсалій не потрапили (як такі, що зустрічались у 1-2 респондентів) поняття, які мали нестандартні граматичні форми, оригінальні, сленгові поняття, комп'ютерна лексика, метафорично гіпербалізовані й образні. Одне-два таких оригінальних, індивідуалізованих поняття зустрічались практично у кожного респондента. Спільною рисою цих понять можна назвати позитивне емоційне забарвлення уявлень про вищу освіту, але велика ймовірність, що ці позитивні переживання не стосуються саме змісту навчання і аж ніяк не пов'язані із професійною підготовкою. Разом з тим, використання метафоричних та оригінальних понять у відповідь на вербальні симули характерно для антропоспрямованої вибірки, а студенти-психологи можуть розглядатись як саме така вибірка.

За результатами асоціативного експерименту на основі обробки були визначені 30 семантичних універсалій стимула [9] – асоціації, які найбільш часто зустрічались у відповідях респондентів, які й склали блок тестових питань. Отже оцінюваний об'єкт – вища освіта – оцінювався за 30-ма шкалами. Респондентам пропонувалось співвіднести інтенсивність тієї або іншої асоціації зі значеннями відповідних шкал, оцінити свої уявлення про вищу освіту. Була використана 5-бальна шкала з градаціями від -2 до 2, що передбачала оцінку повноти відповідності тієї або іншої характеристики суб'єктивному значенню вищої освіти. Надалі були укладені матриці групової подібності, які піддавались кластерному та факторному аналізу. Отримані дані оброблялись з допомогою пакету статистичних програм SPSS.

Для визначення того, як об'єднуються групами отримані поняття в реальній свідомості студентів і які механізми лежать в основі цього об'єднання, використовувався метод кластерного аналізу, у відповідності з яким слова-асоціації на різних рівнях семантичної подібності були об'єднані в три достатньо великі кластери, кожний з яких відображує певну сторону сприймання студентами вищої освіти. Кількість кластерів була визначена на основі аналізу коефіцієнтів в таблиці агломерації та аналізу графічних результатів кластерного аналізу. Це дозволило зменшити попередній перелік змінних і організувати їх в наочні

інформативні структури. За вибіркою були отримані дендрограми, зміст яких подано різними класами подібних семантичних об'єктів (кластерами), що виступають в якості смислових інваріант і складають основу конотативних значень образу вищої освіти у респондентів. В дослідженні була виявлена й описана структура категоризації семантичних ознак об'єкту, що аналізувався, результати чітко виділяються за кількома кластерами з досить високим рівнем семантичної подібності. На високих рівнях семантичної подібності визначено три семантичних класи (кластери): форми організації навчального процесу та організаційні структури; комунікативний аспект навчання в ВНЗ; обов'язки та зусилля в процесі навчання. Доля асоціацій, що складає кожний конкретний кластер відображує значимість даної групи понять в свідомості студентів, а доля респондентів, які висловили асоціації, що увійшли в кластер, свідчить про поширення означених уявлень серед студентів.

З метою виявлення структури уявлень про вищу освіту отриманий масив даних підлягав обробці методом факторного аналізу, оскільки цей метод математичної обробки є достатньо продуктивним засобом побудови "смислових полей", що об'єднують різного типу уявлень на основі близьких особистісних смислів цих асоціацій в свідомості респондентів. В факторну модель увійшли всі фактори, що мають власне значення більше одиниці, отримана модель має для даної вибірки задовільні показники по загальній дисперсії і по наближенню до простої факторної структури. В процесі обробки дані були розташовані в шкали із кількісними показниками їх оцінювання за всією вибіркою: мінімальні, максимальні та середні значення, а також стандартні відхилення. Дані були впорядковані за принципом зменшення абсолютної величини середнього значення, починаючи від шкал, за якими всі респонденти дали одностайну відповідь.

За результатів кластеризації та факторизації визначена й описана специфіка смислових інваріант, що визначають семантику вищої освіти в свідомості студентів. Результати факторного аналізу розширюють та поглиблюють дослідницькі настанови про представленість суб'єктивних значень вищої освіти у студентів.

Обговорення результатів .

Отримані результати дають підстави розглядати образ вищої освіти як складне утворення, що функціонує в колективній свідомості як система пов'язаних між собою образів та уявлень. Узагальнення отриманих даних на підставі визначених факторів дає достатньо цілісне відображення уявлень респондентів про вищу освіту, відображує достатньо адекватні уявлення студентів про структуру учбової діяльності.

Для студентів суб'єктивні значення вищої освіти представлені

трьома групами категорій. Перша група відображує формальні конкретні ознаки середовища освіти. Всі шкали цієї групи отримали найбільш високі середні значення й незначне середнє відхилення порівняно із іншими групами, що свідчить про однаковість студентів в орієнтації на формально-організаційні характеристики навчального процесу. Зокрема високі, порівняно з іншими шкалами, абсолютні середні значення стосуються системи оцінювання (поточні та підсумкові оцінки, рейтинги, бали...). Цілком можливо, велика питома вага характеристик, що стосуються системи оцінювання в структурі і змісті уявлень студентів про вищу освіту пов'язана із введенням в сучасній освіті рейтингових систем оцінювання результатів учіння студентів. Друга група понять відображує сферу спілкування в освітньому просторі. В третій групі, яку умовно можна пов'язати з зусиллями в процесі навчання і в яку входять як конструктивні, продуктивні зусилля, які можуть забезпечити успіх в навчанні – постійна робота протягом семестру, оволодіння комп'ютерними технологіями навчання, оволодіння мовами, так і спекулятивні, формальні, соціально негативні зусилля, з допомогою яких студент сподівається "вирішити питання". Для цієї групи характерним є зниження середнього значення і високе стандартне відхилення, що свідчить про суперечливість та неоднозначність орієнтацій для цієї вибірки. Студенти не схильні долати складності в процесі навчання, розраховувати на самостійну організацію.

В усіх групах в ряду понять практично відсутні, або займають останні позиції поняття, що описують професію, майбутню роботу, фахові характеристики, професійний успіх. Студенти розглядають вищий навчальний заклад, як сферу навчання та спілкування, а оволодіння майбутньою професією не займає значимого місця в системі уявлень студентів про вищий навчальний заклад, вища освіта розглядається як капітал, що сприяє соціальній інтеграції, розширенню сфери спілкування, накопиченню соціального досвіду. Студенти не розглядають вищу освіту, як засіб досягнення мети – оволодіння професією. На перший план в уявленнях студентів про вищу освіту виходять цінності, пов'язані з учбовими успіхами, нерідко формального характеру й будь-якою ціною. Не прослідковується зв'язок між навчанням у ВНЗ і майбутньою професією. Переважна більшість не пов'язують вищу освіту з професійною кар'єрою, цікавою роботою, професійним зростанням. Не представлені поняття "цікава робота", "престижна робота", "робота до душі". Причинами є, можливо, несвідомий вибір спеціальності, велика питома вага загальноосвітніх предметів протягом першого-другого курсів ВНЗ. Вибір професії (профілю навчання, ВНЗ) нерідко носить випадковий характер, зумовлений зовнішніми, формаль-

ними, чинниками, що відображує певну проблемність професійного самовизначення в освітній траєкторії школа – ВНЗ – професія, успішність якої вимагає високої відповідальності студента за власний вибір і співвіднесення із соціальними професійними запитами. Студенти усвідомлюють мінливість сучасного світу, необхідність адаптуватись до умов середовища, неясність перспектив професійної роботи, мають сумніви, що майбутня спеціальність забезпечить основу добробуту, відчувають невпевненість і тривогу.

Протягом навчання в вищому навчальному закладі збагачується сфера уявлень, підвищується критичність по відношенню до ВНЗ, в свою чергу випускники починають пов'язувати вищу освіту з певним рівнем досягнень та результатів. Такі категорії, як відповідальність, професійний обов'язок, виконання обов'язків соціальних та по відношенню до близьких – є характеристиками психологічно зрілої особистості, здатної до рефлексії наслідків безвідповідального ставлення до навчання, даремно витраченого на навчання часу, нехтування обов'язками студента, змарнованих можливостей. В свідомості студентів другого курсу такі категорії, як показали результати нашого дослідження, не представлені.

Змістовний аналіз результатів нашого дослідження дозволив зробити висновки, що в асоціативному ряду вищого навчального закладу такі категорії як смисл життя, розвиток, майбутнє, пошук власного шляху, мета життя не займають значимих рангових позицій. Відсутні зв'язки за лінією "смысл життя" – "смысл освіти". Вища освіта для нашої вибірки є перш за все засобом, ресурсом, інструментальною цінністю, яка може сприяти досягненню успіху в житті, отриманню певного матеріального та соціального статусу. Визнаючи цінність вищої освіти, студенти не усвідомлюють перспектив професійного зростання, не пов'язують саме професію з досягненням успіху в житті.

Зафіксовані результати значною мірою підтверджують існування в нашому суспільстві стандартних стереотипних уявлень про те, що головною метою отримання вищої освіти є диплом, як атрибут "соціальної нормальності" людини, а не підвищення компетенцій, професійне зростання. Пропаганда означених стереотипів в ЗМІ, примітивних художніх фільмах, рекламі формують в свідомості молоді викривлені уявлення про природу, призначення освітніх цінностей.

Викликає інтерес емоційний характер асоціацій. В асоціативному ряду уявлень студентів про ВО практично відсутні категорії, що мають негативне емоційне забарвлення, або описують негативні емоційні стани. В усіх факторах чітко прослідковується позитивна оцінка вищої освіти через перерахування позитивних характеристик та якостей освіти, відсутність емоційно негативних показників.

Висновки.

В ході експериментального вивчення були отримані дані, що описують уявлення студентів про вищу освіту і відображують суб'єктивні значення освітнього простору. На основі попереднього аналізу можливо зробити ряд висновків, які дозволяють скоригувати напрямки подальших досліджень в цьому проблемному полі. В цілому ці висновки можуть бути представлені наступним чином:

1. На підставі отриманих даних можна стверджувати про існування достатньо структурованих і змістовно-окреслених семантичних особливостей вищої освіти, що дозволяє виявляти базисні способи семантизації об'єктів освітнього простору.

2. Отримано дані про основні характеристики освіти в системі суб'єктивних значень даної конкретної вибірки. Тезаурус вищої освіти в свідомості студентів представлений в першу чергу категоріями, пов'язаними з формальними характеристиками організації та комунікативним аспектом процесу навчання.

3. Уявлення про вищу освіту в свідомості студентів пов'язані з почуттями, що мають позитивне забарвлення.

4. Проведене дослідження демонструє існування культурних стереотипів, які значною мірою ініціюють смислові орієнтації студентів в освітньому просторі.

5. В ході дослідження було визначено ряд додаткових дослідницьких питань, які потребують самостійного експериментального вивчення. В числі таких питань слід назвати:

- проведення порівняльного дослідження уявлень про різні форми освіти для виявлення характеристик, притаманних різним елементам освітнього простору для побудови системи загальних значень освітнього простору.

- проведення порівняльного вивчення суб'єктивних значень вищої освіти студентів-психологів останніх курсів навчання і студентів технічних спеціальностей. Студенти-психологи старшого курсу можуть розглядатись, як певною мірою експерти, оскільки вони реально занурені в освітній процес в ВНЗ і мають досить високий, порівняно з іншими спеціальностям, рівень розвитку рефлексивних здібностей і знання, що дозволяють оцінювати значення чинників, пов'язаних із вищою освітою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики. -М., 1999.С.

2. Зинченко В.П., Мамардашвили М.К.. Проблема объективного метода в психологии // Вопросы философии 1977, №7

3. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості.- К.: Радянська школа, 1989.-608с.
4. Леонтьев А.А. Психологическая структура значения // Семантическая структура слова. -М., 1971. С. 13.
5. Леонтьев А.Н. Психологические основы развития ребенка. – М.: Смысл, 2009.
6. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е, испр.изд. – М.: Смысл, 2003.- 487с.
7. Леонтьев Д.А., Мандрикова Е.Ю., Осин Е.Н., Плотникова А.В., Рассказова Е.И. Опыт структурной диагностики личностного потенциала // Психол. диагностика. 2007. № 1. С. 8-31.
8. Петренко В.Ф. Основы психосемантики: Учеб. Пособие. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1997. – 400с.
9. Серкин В.П. Методы психосемантики: учебное пособие – М.: ЭКСМО, 2005. – 267с.
10. Шмелёв А.Г. Психодиагностика личностных черт. – СПб.: Речь, 2002. – 480с., илл.
11. Sternberg, R.J. (1996). Successful Intelligence. Simon & Schuster.

УДК 159.922

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЛІДЕРСТВА В МАЛИХ ГРУПАХ

Шевченко Л.Ю.

У статті проведено теоретичний аналіз феномену лідерства, визначено роль лідерства у формуванні психологічної готовності до діяльності практичних психологів.

Ключові слова: лідерство, активність, професійна діяльність, мотивація.

В статье проведен теоретический анализ феномена лидерства, определена роль лидерства в формировании психологической готовности к деятельности практических психологов.

Ключевые слова: лидерство, активность, профессиональная деятельность, мотивация.

The theoretical analysis of phenomena leadership in the article, noted role of leadership in forming psychological readiness to activity of future practical psychologists.

Keywords: leadership, activity, professional activity, motivations.